

Ծ Ա Ղ Ի Կ

Մ Ա Ն Կ Ա Ն Յ

Շ Ա Բ Ա Թ Ա Կ Ա Ն Ն Ա Ն Դ Է Ս

Դաստիարակութեան եւ Կրթութեան

ԾԱՂԻԿ ՄԱՆԿԱՆՑը կը հրատարակուի ամէն ուրբաթ or, իբաց առեալ Յունիս եւ Յուլիս ամիսները: Բաժանորդագիրնքն է ԿԱՆԻԻԿ, Պօլտոյ եւ գաւառաց համար, տասնամսեայ 50 դնէկն: Բիւզամսեայ 25 դանէկն, երկու եւ կիսամսեայ 15 դանէկան: Այլ երկրաց համար 12 ֆրն: Խաւանցիւր քիւր կ'արժէ 50 փարս: Գաւառներէն դրոսաբուրք ալ կ'ընդունուի: Բաժանորդագրութեան համար դիմել առ Տնօրէն— Խմբագիր Միհրան Ասֆանզ, Էսկի Ջապրիէ հասէսի քիւ 61, Նասն Կ. Պէրպէրեանի տնայանք:

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԸՆԹԱՅՔ

Ը Ն Թ Ա Յ Ք

ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ՈՃՈՅ (1)

Դ Ա Ս Դ.

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆԸ ԵՒ ՇԵՐԱՄԸ

Գիշերօթիկ վարժարանի մը մէջ ծոյլ դպրոցական մը կար որ գրեթէ բնաւ ձեռքը դասագիրք չէր տռներ, և կը ձանձրանար փակուած արգիլուած ըլլալուն համար: Այս դպրոցականը ունէր շերամ մը որ իւր զբօսանքն և ուրախութիւնն էր: Օր մը տեսնելով որ իրեն պատեանը կը հիւսէ և այնու կը փաթթուի ու կը բանտարկուի, ըսաւ. «Սիրելիս, այդ ի՞նչ մեծ անմտութիւն է. ի՞նչ օգուտ ունի որ այդպէս ինքզինքդ կը բանտարկես»: Որդը տնոր սլատասխանեց. «Առանց պատճառի չէ որ կ'աշխատիմ ինծի պատեան հիւսելու. աշխատութեանս և առանձնութեանս սլատուղը պիտի քաղեմ. ընդհուպ թիթեռնիկ

պիտի ըլլամ.» Այս խօսքերը կը պարունակէն խրատ մը որուն մէջ խմատութիւնը կը փայլի, և որոյ խմատը շատ յստակ է. եթէ շերամը պատեանը չհիւսէր, միշտ թրթուր պիտի մնար:

ՌԻՇԼԻ

Համառօտ Բովանդակութիւն. Ծոյլ դպրոցական մը կը ձանձրանար վարժարանին մէջ: Տեսնելով շերամ մը որ կը հիւսէր իւր պատեանը, կը մեղադրէ զայն ըսելով որ ինքզինքը կը բանտարկէ: Շերամը կ'ըսէ թէ ի վարձ իւր աշխատութեան, ընդհուպ թիթեռնիկ պիտի ըլլայ:

ԼՈՒԾՈՒՄՆ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

1. Անձիւնք, տեղ եւ ժամանակ

Որո՞ց վրայ կը խօսուի այս առակին մէջ:
— Ծոյլ դպրոցականի մը եւ շերամի մը վրայ:

Եղբրութիւնը ո՞ր տեղի կ'ուսենայ, — Դպրոցի մը մէջ:

2. Սոսի եւ գործք

1. Ինչո՞ւ կը ձանձրանար դպրոցականը:
— Որովհետեւ ծոյլ էր:

2. Ի՞նչ էր իւր զբօսանքը: — Իւր զբօսանքն էր դիտել շերամ մը որ իւր պատ-

(1) Տես թիւ 41

եանը կը հիւսէր :

3. Ինչո՞ւ կը մեղադրէր զայն : — Որովհետեւ ինքն իրեն իւր բանտը կը շինէր :

4. Ի՞նչ պատասխանեց Շերամը : — Պատասխանեց թէ ի վարձ իւր աշխատութեան ընդհուպ թիթեռնիկ պիտի ըլլայ :

3. Արդիւնք

Շերամին պատասխանը ի՞նչ ազդեցութիւն ըրած ըլլաւ կը թուի դպրոցականին վրայ : — Անշուշտ միտքը դրաւ այլ ևս լաւ դործածել իւր ժամանակը :

Բարոյական

Այս առակը ի՞նչ խրատ կուտայ մեզ : — Այս առակը զմեզ կը խրատէ որ պէտք է աշխատիլ լաւ ապագայ մը ունենալու համար :

ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

1. Դպրոցական որո՞ւ կ'ըսուի : — Դպրոցական կ'ըսուի այն մանուկին որ դպրոց կ'երթայ :

2. Դպրոց գացող տղու մը ուրիշ բան ալ կ'ըսուի : — Դպրոց գացող տղու մը կ'ըսուի նաև առակեր :

3. Դպրոց բառին հոմանիշ մը գտէք : — Վարժարան :

4. Շատ փոքրիկ տղայոց դպրոցին ի՞նչ կ'ըսուի : — Ընկերարան, ծաղկոց, մանկապարտէզ :

5. Ո՞ր վարժարանները գիշերօթիկ կը կոչուին : — Գիշերօթիկ կը կոչուին այն վարժարանները որոց մէջ գիշերները կը կը մնան աշակերտները :

6. Ի՞նչ է ծոյլ բառին հակառակը : — Աւսաստէր :

7. 4 բառ գտէք ծոյլին հոմանիշ : — Յոյլ, պղերգ, հեղգ, քուլամորք :

8. Դպրոցի մէջ դործածուող քանի մը դասագրոց անուններ տուէք : — Ընթերցարան, քուարանութիւն, աշխատասրահ, սրբազան պատկերասրահ, քերականութիւն, ևն :

9. Ձանձրանալ բային դոյականը ըսէք : — Ձանձրոյթ

10. Ի՞նչ է շերամը : — Տեսակ մը թռչն է :

11. Շերամը ի՞նչ բանով կը սնանի : — Թռչնէնայ տերեւներով :

12. Մարդիկ ինչո՞ւ Շերամը այնքան խնամով կը սնուցանեն : — Որովհետեւ նա յառաջ կը բերէ բարակ և ազնիւ թել մը որ կը կոչուի մեհախ :

13. Ի՞նչ ըսել է «իւր զբօսանքն եւ ուրախութիւնն էր» : — «Անով կ'զբօսնուր եւ ուրախ էր այնպիսի կենդանի մը ունենալուն համար » ըսել է :

14. Ըսէ՞ք ուրախութիւն բառին հակառակը : — Տխրութիւն :

15. «Այդ ի՞նչ մեծ անցնութիւն է» խօսքը ուրիշ կերպով բացատրեցէ՛ք : — Դու ո՞ր չափ անմիտ ես :

16. Օգուտ բառին հոմանիշ մը գտէք : — Շահ :

17. Անցնութիւն ընող մարդուն ի՞նչ կ'ըսուի : — Անմիտ :

18. Աշխատութիւն և առանձնութիւն բառերուն մէջ մէկ հոմանիշ գտէք, և յետոյ հակառակներն ըսէք : — Հոմ. ջանք, միայնութիւն. Հակ. ծուլութիւն, ընկերութիւն :

19. Քանի մը առարկաներ ըսէք որ մեծաքանակ չիւնուած ըլլան : — Թաւակնակ, փոկպատ, ժապաւէն, ժանեակ, կերպաս ևն :

20. Պատկերաբար հոս ի՞նչ կը նշանակէ : — Վարձ

21. Ի՞նչ կը նշանակէ բնդ հուպ : — Բիշ աւեցէն

22. Իմաստութիւն ունեցող մարդը ի՞նչ կը կոչուի : — Իմաստուն :

23. Ի՞նչպէս կը շարժին քիթեռնիկը եւ որդը : — Թիթեռնիկը կը թռչի, որդը կը սողայ :

24. Կը փայլի բառը ի՞նչ կը նշանակէ «որուն մէջ իմաստութիւնը կը փայլի» խօսքին մէջ : — Կերեւայ, կը յայտնուի, յայտնի է :

25. Շերամին շինած պատեանը ի՞նչ կը կոչուի : — Բժոժ :

26. Խօսքի մը իմաստը ե՞րբ յստակ է : — Երբ դիւրութեամբ կը հասկցուի այն :

Վ Ա Ր Ժ Բ

Ա.

Ո՞ւր կ'ապրին կէսը (ձուկն), խլուրդը, Տգուկը, որբալուինը, այծեամբ, սկիւռը, հաւը :

Կէսը կ'ապրի ծովու մէջ : — Խլուրդը կ'ապրի հողոյն տակ : — Տգուկը կ'ապրի ճահիճներու մէջ : — Որբալուինը կ'ապրի այգիներու մէջ : — Այծեամբ կ'ապրի անտառացի մէջ : — Սկիւռը կ'ապրի ծառոց վրայ : — Հաւը կ'ապրի հաւնոցին մէջ :

Բ.

Հետեւեալ նախադասութեանց կցել երկ-րորդ նախադասութիւն մը երբոր շաղկա-

պով սկսուած :

1. Պէտք է որ պաղ ջուր խմես :

— Պէ՛սք չէ որ պաղ ջուր խմես, երբոր քրտնած ես :

2. Պէտք է մխիթարել իւր ընկերը :

— Պէ՛սք է մխիթարել իւր ընկերը, երբոր վիշտ մ'ունի :

3. Երկաթը կը ժանգոտի :

— Երկաթը կը ժանգոտի, երբոր խոնաւ տեղ դրուի :

4. Երկրագործը լաւ հունձքի մը թող չսպասէ :

— Երկրագործը լաւ նուճֆի մը քող չըսպասէ, երբոր իւր արտը լաւ մշակուած չէ :

5. Ուսուցիչը կը վարձատրէ իւր աշակերտը :

— Ուսուցիչը կը վարձատրէ իւր աշակերտը, երբոր սա լաւ կը պատրաստէ իւր դասերը :

Գ.

Հետեւեալ նախադասութեանց մէջ գլուխուած որակական ածականը որ յարաբերականով միջանկեալ նախադասութեան փոխել :

1. Խոնարհ մարդը ամենէն կը սիրուի :

— Այն մարդը՝ որ կը խոնարհի, ամենէն կը սիրուի :

2. Աստուած կը խոնարհեցնէ հոգիները :

— Աստուած կը խոնարհեցնէ այն մարդիկը որ կը հոգաւորանան :

3. Հեռու փախչինք չարախօս լեզուներէն :

— Հեռու փախչինք այն լեզուներէն որ կը չարախօսեն :

4. Դատաւարականները չեն սիրեր անհնազանդ մանուկները :

— Դատաւարականները չեն սիրեր այն մանուկները որ չեն հնազանդիր :

5. Ստախօսութիւնը գարեջրի մոլութիւնն մ'է :

— Ստախօսութիւնը մոլութիւնն մ'է յորմէ պէ՛սք է գարեջրի :

Գ.

Հետեւեալ բառերուն մէկ տառը պակսեցնելով ուրիշ բառ մ'ունենալ :

Բոյժ. ոյժ : Մատեան. ասեան : Նիրհ. նիհ : Գիրկ. գիր : Հանձար. հանար : Բայց. բաց :

Վայր. այր : Թանկ. քակ : Կարթ. կար : Աղի. աղ : Մայրի. այրի : Ծանօթ. անօթ : Ծապուռ. ապուռ : Կարկուտ. կրկուտ : Թաւիշ. աւիշ : Մարդ. մար : Նուշ. ուշ : Պատժել. պաշել : Հմուտ. մուտ : Պատկառ. պաւսառ : Կուլ. կիւ : Իշխան. իշան : Յայտ. այս : Դուստր. ուստր : Սաստ. սաս : Արջ. աջ : Վտակ. տակ : Պարտ. արտ : Հարկ. հակ : Անգութ. անութ : Ոռտայն. ուսան : Գէշ. էշ : Ստուար. տուար : Կցորդ. կորդ : Շուշ. ուշ : Աշխարհ. աշխարհ : Քանքար. քանքար : Անդրէն. անդէն : Կարգ. կարգ : Շերամ. երամ : Աղօտ. աղտ : Փունջ. ունջ : Հպարտ. պարտ : Ե.

ԳԻԻՏ

ՇԵՐԱՄԸ

Հետեւեալ հարցմանց աշակերտը պարտին պատասխանել դրաւոր :

1. — Ի՞նչ է շերամը : — 2. Այս թրթուրը ի՞նչ բանով կը մնանի : — 3. Ե՞րբ կ'սկսի հիւսելը : — 4. Ի՞նչ է բոժոժը : — 5. Բոժոժը հիւսելէն յետոյ ի՞նչ կ'ընէ շերամը : — 6. Բոժոժէն դուրս ելած ատենը շերամը ի՞նչ է : — 7. Բոժոժը ի՞նչ բանէ շինուած է եւ ի՞նչ կ'ընեն զայն :

Շերամը տեսակ մը թիթեռնիկի թրթուրն է : Այս թիթեռնիկը հարիւրաւոր ձուեր կ'ածէ :

Ձուն փոքրիկ գորշ թրթուրի մը կը փոխուի որդի մը ձեռով, որ սովորաբար թիթեռնոյ տերեւներով կը սնանի :

Գրեթէ հինգ ամիս վերջը, հինգ կամ վեց հարիւրորդամէթը երկայնութիւն ունի եւ կ'սկսի հիւսել իւր բոժոժը :

Բոժոժը տեսակ մը սլառեան է որ փոքրիկ թռչնոյ մը ձուին ձեն ու մեծութիւնն ունի :

Թրթուրը այս բոժոժին մէջ ժամանակ մը փակուած կը մնայ :

Թիթեռնիկ վիճակի՝ մէջ անտի դուրս կ'ելնէ : Այս թիթեռնիկը կ'ածէ ձուեր, յետոյ կը մեռնի :

Մարդիկ բոժոժ ունենալու համար մանաւանդ կը սնուցանեն Շերամը :

Բոժոժը շինուած է հազարաւոր բարակ թելերէ որոցմով վերջը կը շինուին այն գեղեցիկ հիւսուածքները որոնք մեծաքանակէն կը կոչուին :

Մ. ԱՍՔԱՆԱՋ

ԱՌՈՂՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ (1)

ԵՐՐՈՐԴ ԽՅՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ԻՆՉՊԼՍ ՊԵՏԻ ԵՆՉԵԼ (Շար.)

Ասոնք այնպիսի զգուշութիւններ են զորս ամէն մարդ կարող է ընել. եթէ գիտնայ անոնց օգտակարութիւնը: Եւ ա՛յսքան պարզ ու ա՛յսքան դիւրագին զգուշութեամբ որչա՛փ կեանքեր չպիտի փրկուէին: Որչա՛փ ընտանիքներ կ'անցունեն գիշերըն նեղ սենեկի մը մէջ, խիստ ամբարիտի, որոյ միջնորդան, առաւօտուն հեղձուցիչ հոտ մը կ'արձակէ:

Օգտաւորութիւնը շատ աւելի կարեւոր կը դառնայ երբ ՍԵՆԵԿԻՆ ՄԷՋ ՀԻԻԱՆԴԻ ԼԻՆԻ: Եւ դիւրին է հասկնալ թէ ինչո՞ւ: Երբ աւելի պէտք է կրակը փչել: Այն ատեն, անշուշտ, երբ մարելու վրայ է: Արդ երբ մէկն հիւանդ է, այն այրումը, որ կեանքն իսկ է, կը դանդաղի. կենդանի վառարանն այլ ևս կամայ կամայ կը վառի: Որչա՛փ վտանգաւոր պիտի լինէր յայնժամ շնչել տալ նմա վատաւորը օդ որոյ մէջ թթուածինը քիչ ու բնածխական թթուն շատ լինէր: Ընդհակառակն, այն ատեն պէտք է մանաւանդ որ ընտիր, խիստ մաքուր օդ ծծէ, որպէս զի վերստին կենդանութիւն առնու անոր շիջեւամերձ բոցը:

Այս հարկը՝ զոր հիմա շատ լաւ կը հաւկնաք դուք և որ բացօթյա կը թուի ձեզ՝ այս հարկն անծանօթ է բազմաց: Խիստ յաճախ հիւանդի մը սենեկին պատուհաններն ամբարիտի ու դռներն ալ փակ կը պահեն այնպէս որ հիւանդին շնչած օդը չկրնար նորոգուիլ: Խեղճն՝ այս կերպով ընկղմեալ կը գտնուի միջնորդանի մը մէջ որ հետզհետէ կ'ապականի և հետզհետէ վտանգաւոր կը դառնայ: Եթէ դիտմամբ հիւանդին բժշկութեան համար ամէն յոյս ի դերու հանել ուզէինք, քան զայդ աւելի լաւ միջոց մը չպիտի կրնայինք գտնել: Եւ գործած պիտի լինէինք այնպէս որպէս թէ ուզէինք՝ շիջեւամերձ հուր մը արծարծելու համար՝ ամբարիտ փակել ծխնելոյզն և ուրիշ ամէն անցք ուրիշ կարող լինէր ներս թափանցել օդը:

Շատ անհեթեթ ու վտանգաւոր սովորութիւն մ'է այս, տղաքս, որմէ վախճա-

լու էք միշտ: Ապագային, երբ մեծնաք, անշուշտ խնամելու հիւանդներ պիտ'ունենաք: Անոնց սենեկաց պատուհաններն ու դռները մի պատէք պնդէք կտաւով, թղթով, և մի փակէք զանոնք աղտոտ ու անառողջ օդոյ մէջ: Ընդհակառակն, մեծ խնամք տարէք որ, կարելի եղածին չափ, մաքուր և խիստ կենսատու միջնորդանի մը մէջ շնչէ նա:

— Սակայն, պիտի ըսէք ինձ, պէտք չէ՞ զգուշանալ որ հիւանդները պաղ չառնուն, օդոյ հոսանայ չենթարկուին:

Այո, անտարակոյս: Բայց, առանց հիւանդը պաղեցունելու, սենեկի մը օդը փոխելէն աւելի դիւրին բան չկայ: Կը բաւէ որ ինչ ինչ զգուշութիւններ ընենք. պէտք է գոցենք, զոր օրինակ, անկողնոյ վարագոյրներն, երբ վայրկեանապէս բանաք պատուհանները, և պէտք է վերստին բանանք վարագոյրներն, երբ փակենք պատուհանները: Սակայն, եթէ ամառ է, օդը տաք, չոր ու հանդարտ, աներկիւղ բաց թողէք՝ պատուհանները: Ներս մտնուցէք օդ ու արեգակ. իրենց հետ առողջութիւն կը բերեն անոնք:

Միևնոյն պատճառաւ պէտք չէ թողուլ որ՝ նեղ, նոյն իսկ չափաւոր սենեկի մէջ հիւանդի սնարին շուրջը նստին մնան բազմաթիւ անձեր: Այդ անձինք օդէն պիտի առնուին իրենց մասն թթուածնի որուն այնքան շատ պէտք ունի խեղճ հիւանդը, և պիտի նպաստէին թուճաւորելու միջնորդանի՝ անոր մէջ թափելով բնածխական թթու:

Քիչ այցելութիւն և շատ օդ. ահա՛ ինչ պէտք է անոնց որք կը մաքաւին հիւանդութեան դէմ:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ձերմակ ընտիր հացը քանկ է. աղհասն ամէն օր չուսեր անկէ:

Բայց մաքուր պահուած օդն ստակով չը ծախուի. Ասուած ձրի կուտայ զայն քեզ: Բա՛ց պահուած օդին. առողջութիւնն իսկ է որ անոր հետ պիտի մտնէ բնակարանիդ մէջ:

Ամէն առտու, երբ ելնես անկողնէդ, սենեկիդ պահուածներն լայն արձակ բաց, որպէս զի դուք ելնէ օդն զոր շնչած ես՝ զիւսերը, եւ ներս մտնէ դրսի առողջ օդը:

Գարեահոս ու ապականեալ ջրոյ մէջ կու-

զէի՞ր լոգանալ: Ուրեմն աշխատէ՛ նոյնպէս
որ ապականեալ ու զարաւանդօտ օդոյ մէջ
չապրիս:

Հոն ուր օդ չմտնէր, մահն է որ կը մտնէ:

ԱՌԱՄՔ ԵՒ ՄՏԱԾՈՒԹԻՒՆՔ

Պէտք է շնչել տալ բնականին՝ որպէս
զի շնչեն բնակիչք:

Բաւական չէ որ կարասիք մաքուր ըլլան,
պէտք է նաեւ որ օդը մաքուր ըլլայ:

Կեանքն երկարելու հշմարիտ գաղտնի-
քն է, անծամբ զայն չկարծեցնելո՞յն մէջն է:
Թարգ. Գ. Ա. ՄԱՆԱԹԵԱՆ

→→→→→

ՄԻՋԻՆ ԸՆԹԱՑՔ

— — — — —

ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵՁՈՒ

ՀԱՐԻՐ ԲԱՅԵՐ

Բ. ԱՌՆԵԼ

Այս բայով շինուած ենք

(Տես թիւ 15)

Ունչս առնել (ուժեք). քիմն սակէն ծաղրել,
արհամարհել

Ուչ — (իմիք). խելք սալ, աղէկ նայիլ, ջա-
նալ

Ուչ ի կուրծս — . յիշել, խելքը գլուխը
գալ, լու մտածել

Չարագան — (զոք). չարաչար ծեծել, սան-
ջել

Չարալուկ — (զոք). չարաչար սանջել

Չարամահ — (զոք). չարաչար սպաննել

Չլուելոյն — (ինչ). չլսելու զարնել

Չու — . չուել

Չպէտս — (իմիք, զիմեքէ). անպէտ համա-
րել, փոյր չսանիլ

Ի Չպէտս — . անպէտ համարել

Ընդ Չտես — (զոք). չեսեսելու զարնել

Պաշտօն⁽¹⁾ — (ուժեք). բծնիլ, շողոքորթել,
աչառութիւն ընել

Պատասխանի — (ուժեք). պատասխանել

Պատուհասակոծ — (զոք). սաստել, յան-
դիմանել

(1) Զմիւռն ոչ կամեցան յուշելու. քանզի պատօն
իմն առնելին թագաւորին. Ոչ պատօն ինչ առնելով,
և ոչ ի ցոյցս ինչ գրեցին զոր գրեցին. Ոսկ. մեկն. մար.

Պարանցիկս — . պարել

Պարուտակատ — (ինչ). բարակ մաշկը
պատնել

Պարտ — (զոք). յանցաւոր ընել

Պարտաւոր — (զոք). դատապարտել

Պէտ — (զիմեքէ). հոգ սանիլ

Ջերմակիծ — (ինչ). այրել, տոչորել

Ջլապինդ — (զոք). ջիղերը զորացունել

Ջրասոյզ — (զոք). ընկղմել

Սանձաբեկ — (զոք). սանձահարել

Սանձակոծ — (զոք). սանձահարել

Սանձակոտոր — . սանձը կոտրել

Սաստկակոծ — (զոք). սաստիկ յանդիմա-
նել

Սկիզբն — (ինչ). սկսիլ

Սմբակակոխ — (ինչ). սմբակին սակ հզմել

(Էզմեք)

Սովարեկ — (զոք). անօրութեամբ սանջիլ

Սովամահ — (զոք). անօրի մեռցունել

Սովատանջ — (զոք). սովով սանջել

Սուսերահար — (զոք). սրով զարնել, ըս-
պաննել

Սուտ — (ինչ). սուտ հանել

Սուրբ — (ինչ). սրբացունել

Սպաս — (ուժեք). ծառայել. սպասել.

դիտել

Սպարափակ — (ինչ). պահապան զօրով
բոլորսիք առնել

Սրտապախ — (զոք). շատ վախցունել

Սրտաւուչ — (զոք). սիրքը կոտրել

Վաճառակուր — (զոք). գերի ծախել

Վատտակարեկ — (զոք). յոգնեցունել

Վեր ի վայր — (ինչ). սակն ու վրայ ընել

Վէրս — . վիշաւորել

Տարագիր — (զոք). ախորել, վոնսել

Տեւաղերծ — (զոք). կողոպտել

Տես — . աչիւ անցունել, լրեսել

Տոհմորտ — . ցեղերը զատել

Տոյց — . ցոյց ընել, պարծիլ

Փախտտական — (զոք). փախցունել

Փախտտեայ — (զոք). փախցունել

Փառաւոր — (զոք). փառաւորել

Փարաւաղ — . մխիթարել

Փարելի — (զոք). աղաչել

Փոյթ — (իմիք, զիմեքէ). ջանալ, հոգ սանիլ

Փոքրոգի — (ինչ). քեքեցունել

Քաղազան — (ինչ). քաղել

Քաջեփ — (ինչ). աղէկ եփել

Քարալից — (ինչ). քարով լեցունել

Քարակոշկոծ — (զոք). քարկոծել

Քարածիգ — (ումեք, ի վերայ իրիք) · քար
նետել

Քարավէժ — (զոք) · քարկոծել, քարձր տե-
ղէ վար նետել

Քարկոծ — (զոք) · քարկոծել

Ի Քուռն — (զոք) · քնացունել

Օթ — . օթեւանիլ

Օթեակս — . օթեւանիլ

Օթեւանս — . գիտերը օթեւան մը իջնել

Օն եւ օն — (ինչ, զոք) · սանկ ու ցանկ ը-
նել

Օր ի յօր — (ինչ) · օրէ օր ձգել

Մ. ԱՍԳԱՆԱԶ

ԸՆԹԱՑԳ ԲՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻԻԲ (1)

5. Երբ մարդկային արեան մասնը կաթիլ
մը մանրադէտի տակ քննեմք, սխտի տեա-
նենք զեղնորակ հեղուկ մը սէրում (sérum)
անուանեալ որոյ մէջ կը լողան անհամար
կարմիր գնդակներ որոց ամէն մէկն երկու
երեսներէն տափակցած է եւ սկաւառակի
ձևն ունի։ Արեան մէջ կարմիր գնդակներէն
զատ կան նաեւ անգոյն գնդակներ որք
չափ քիչ են թուով, ուստի այս վերջիններն
զանց կ'ընենք։ Մէն մի գնդակ $\frac{1}{125}$ միլի-
լիմէթր տրամագիծ ունի։ այս հաշուով մէկ
խորանարդ միլիմէթր, այսինքն գնդակներն
գլխուն չափ պարունակութեան մը մէջ
 $125 \times 125 \times 125$ կամ իբր երկու միլիոն գըն-
դակներ կը սեղմուին։ և որովհետեւ արեան
մէջ սէրում և գնդակներ կէս առ կէս են,
ուրեմն գնդակների գլխու չափ արեան կա-
թիլի մը մէջ իբր մէկ միլիոն գնդակներ
կան։

Ազականեալ ջուրերու — կենդանական
և բուսական մնացորդներու փառութեամբ
ազականեալ — մէկ կաթիլն մանրադիտա-
յին կենդանեաց աշխարհ մ'է կարծես։ Հոն
կը տեսնուին հազարներով մին քան զմիւսն
տձեւ և անհետեւ կենդանիներ որք կ'ազ-
րին, կ'երթան ու կուգան։ անոնք էնֆու-
զուստ (infusoir) կը կոչուին, չափ աւելի
փոքր են քան արեան գնդակներն։ Եւ մը-
տածել թէ ասոնցմէ ոմանք թեւեր կը կրեն,
ոմանք բազմաթիւ մանր ցցուածներ ունին

(1) Տես թիւ 15։

իրենց գլխուն վրայ քրքուռն քարքիչ (cil
vibratile) անուանեալ, ունին անշուշտ մաս-
նաւոր բացումներ ուսկից ներս կ'ընդու-
նին սնունդ, ունին շնչառութիւն, արեան
չրջան, շարժմանց գործարաններ, եւայլն։

6. Ամէն ոք գիտէ թէ արեւուն ուղղա-
կի ճառագայթներուն մէջ փոշուով լի սիւն
մը կ'երևի պատուհանէն դէպ ի սենեկին
տախտակամածը երկարած։ Հոն փոշիներն
անդադար կը շարժին, կ'ելնեն ու կ'իջնեն։
ասոնք անհամեմատ կը շատնան երբ սենեկի
օդն աւելի յուզուի, այսինքն բուռն շար-
ժումներ կատարուին յաճախ։ Փոշիք յառաջ
կուգան նոյն իսկ սենեկին մէջ մեր հան-
դերձներուն, մեր կօշկաց, տախտակամա-
ծին կամ զայն ծածկող գորգին և սենեկին
ուրիշ առարկայներուն գործածութեամբ
մաշուելէն։ Մաշուել, ըսել է առարկայէ մը
մանր մասեր խլուիլ։ Այդ մասեր գետին
թափած ցիր ու ցան, առաւել կամ նը-
ւազ մանր, առաւել կամ նուազ ծանր,
սենեկին մէջ օդոյ շարժումներով կը վեր-
ցուին։ Թեթեւ շարժում մը օդոյ, թեթեւ
հով մը՝ փոշոյ մանր հատիկները կրնայ վեր-
ցնել, աւելի մեծ հով մը՝ աւելի խոշոր
հատիկներն։ Բայց քանի որ սենեկի մը մէջ
անգամ, որչափ ալ զգուշութեամբ ընդհա-
տուած ըլլանք արձակ օդէն, օդոյ բաց-
արձակ հանդարտութիւն տեղի չունենար,
որովհետեւ ձեռքի, աչքի շարժում մը, ճան-
ճի մը թռչիլը, ևլն, կրնան օդը յուզել,
ուստի օդոյ մէջ ամէն կողմ միշտ փոշիկայ։
Փոշիներն դուրսէն ալ կրնան մտնել ի սեն-
եակ ամէն օգտւորմանց պահուն, այն ա-
տեն հանքային նիւթեր ալ (քարի, հողի
փշուրներ կը գտնուին, ինչպէս նաեւ բու-
սոց հունտեր, սիւրբներ (spore), փոլլէններ
(pollen), ևս և մանրիկ կենդանիներ, միջ-
րոպներ որք ամենայն տեսակօք և միլիոն-
ներով կրնան գտնուիլ երբեմն և պատճառ
կ'ըլլան սոսկալի հիւանդութեանց։

Բայց թէ ինչո՞ւ արեգական ուղղակի ճա-
ռագայթներուն տակ միայն կը տեսնուին
փոշիք, պատճառը պարզ է։ Միլիմէթրին
մինչեւ $\frac{1}{10}$ ը կրնանք տեսնել եթէ լաւ լու-
սաւորուի, և որովհետեւ ցրուեալ լոյսը
(lumière diffuse) բաւական չկրնար լուսաւո-
րել այդ մանրիկ մարմինները, ուրեմն օդը
աւելի մաքուր պիտի երևի չուք տեղեր քան
արեւուն լուսաւորած կողմերը, ամառը հո-

վրա օրեր չուրէն գացող մը ինքզինքն զերծ կը կարծէ այն փոշւոյ մառախուղէն զոր կը տեսնէ արեւուն կողմը, մինչդեռ այնքան փոշի իր կողմն ալ կայ։ Արեգական լուսաւորած կողմը այնքան միայն չէ փոշւոյ քա նախութիւնն որքան կ'երևի, մեծ հատիկներն են միայն որք կը տեսնուին, փոքրերն աւելի շատ են հաւանականաբար բայց չեն երևիր։ Եթէ աւելի ուժգին լըյս մը հայթայթուէր, փոշիներուն թիւը պիտի եռապատկուէր։

(Հարուսակելի)

ԵՆՈՎՔ ԹԵՅԵԱՆ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԸՆԹԱՑՔ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ⁽¹⁾

ՀԱՉՈՒՄՆ ՀԱՅ ՏԱՌԻՑ

Մեր այսուրեքնի գիրերէն ոմանք ունին կրկին հնչումն, արեւելեան և արևմտեան արևմտեանն դարձեալ կրկին է, գրագիտաց և ուսմին։ Ազգին գիտնաց մէջ շատ անգամ եղած է վէճ թէ ո՞ր հնչումն է ուղիւ։ Դժուարութիւնն է նուրբ և միջին, այսինքն՝ պ, կ, ս, ծ, ն, և բ, գ, դ, ձ, շ նշանագրաց համար։ Թաւերուն համար որ են բ, փ, ք, ց, չ, չիայ դժուարութիւն, քանզի սոքա ամենայն ուրեք կը հնչուին միօրինակ։

Արևմտեանց գրագէտ մասը միջին գիրերը, բ, գ, դ, ձ, շ կը հնչէ իբրեւ փ, ք, բ, ց, չ, ուստի բարք և փառք, գոյ և քոյ, դոյ և քոյ, ձոյ և ցոյ, չինջ և ոչինջ, ունին ըստ նոցա միեւնոյն հնչումն, այնպէս որ նոքա որ չեն գիտեր այս բառերուն ուղղագրութիւնը, եթէ գրեն ըստ լրոյ միայն, կրնան սխալել, այսինքն՝ կրնան բարքը գրել փով փարք, և փառքը գրել բով՝ բառք։ Արևմտեան անգրագէտ մասը որ դպրոցէ ելած չէ, միջին բ, գ, դ, ձ, շ, գիրերը կը հնչէ իբրեւ նուրբերը պ, կ, ս, ծ, ն, ուստի բան կը հնչուի ուսմէն պան, գոդ՝ կոդ, դուն՝ սուն, ձեւ՝ ծեւ, ջնջոց՝ ցնցոց, այնպէս որ նոքա որ անգէտ են հա-

յերէն ուղղագրութեան, եթէ ըստ հնչման ուսմին գրեն, կրնան բանը գրել պով պան, գոդ՝ կով, կոյ, դուն՝ սով, տուն, ևայլն։ Թէպէտ այս, այսինքն բ, գ, դ, ձ, միջիններն իբրեւ նուրբերը պ, կ, ս, ծ, ն, հնչել ընդհանուր չէ նոյն խի ուսմին բերանը, զորօրինակ, ք գրէն ետքը միջիններն կը հնչուին ըստ հնչման գրագիտաց, և ոչ ըստ հնչման ուսմին։ այսպէս սուրբ, սրբել կը հնչուի թէ՛ գրագէտներէն և թէ՛ ուսմէն սուրբ, սրբել, և ոչ սուրպ, սըրպել։ Երբ մակըայը կը հնչուի երբ և ոչ երպ, հարած կը հնչուի հարիած և ոչ հարպած, կարգել կը հնչուի կարքել և ոչ կարկել, վարդ կը հնչուի վարթ և ոչ վարա, վարձ կը հնչուի վարց և ոչ վարծ, վերջ կը հնչուի վերջ և ոչ վերձ։ Ըսել է թէ արևմտեան ուսմին ևս չէ բոլորովին անգէտ միջին բ, գ, դ, ձ, շ գրերուն այն հնչման զոր կուտայ նոցա գրագէտ մասը։ Իսկ նուրբ գիրերը, պ, կ, ս, ծ, ն, կը հնչուին միշտ ամենէն առ հասարակ իբրեւ նուրբ, այսինքն՝ իբրեւ բաս. b, d, g, և ոչ երբեք իբրեւ միջին բ, գ, դ, ձ, շ. ուստի արևմտեան ուսմիկը չհնչեր երբեք պատիւը՝ փաթիւ, կատուն՝ քաթու, ծուռը՝ ցուռ, ճանճը՝ չանջ։ Միով բանիւ, արևմտեան ուսմիկը կը փոխէ միջիններն ի նուրբ, բայց ոչ երբեք նուրբերն ի միջին (ըստ հնչման գրագիտաց)։

Ի՞նչ է ուրեմն ուսմին այս փոփոխութեան պատճառը։ Գիտելի է զի, ինչպէս յաւնարէն, նոյնպէս հայերէն, նուրբ գիրերն են պարզ, միջիններն են պարզերուն թանձրացեալը կամ հնչականը, (aspire) կամ գրով ցուցնենք, մեր միջինները, բ, գ, դ, ձ, շ, են իբր պն, կն, քն, ծն, ցն, ինչպէս յաւնարէն միջիններն ք, չ, ժ, են լատին գրով bh, gh, dh, (յաւնարէն այս երեք գիրերուն զօրութիւնն այսպէս ցուցուած է, « Այսուրեքն արեւելեան և արևմտեան լեզուաց, Ֆրիտրիք Պալէօրն »), խի թաւերն փ, ք, բ, ց, չ, են քն, գն, դն, ծն, ջն, կամ նուրբերուն կրկին հնչականը պն, կն, քն, ծն, ցն, (նոյնպէս իմա յաւնարէն թաւերուն համար ք, չ, ժ, որ են քան ղք, չ, ժ աւելի հնչական, և կը ցուցուին լատին գրով ph, ch, th)։ Որովհետեւ ուսմիկը սովոր է միշտ պարզել, այսինքն՝ հնչականը փոխել պարզի կամ նուազ հնչականի, երբ միջիններուն հնչականութիւնը, ն, կը վեր-

(1) Տես թիւ 15

ցունէ, միջինք կը փոխուին ի նուրբ, այսինքն՝ բ որ է պհ, հի բարձմամբ լինի պ, գ որ է կհ՝ լինի կ, դ որ է սհ՝ լինի ս, ձ որ է ծհ՝ լինի ծ, ջ որ է նհ՝ լինի ն։ Իսկ թաւերը փ, ք, ք, որ կրկին հնչական են, կամ միջիններուն հնչական են, բհ, գհ, դհ, ձհ, ջհ, հնչականին վերնալովը կը հաւասարին բ, գ, դ, միջիններուն, ուստի և չեն կորուսաներ իրենց թանձր հնչումը։ Այս բաւական է ցուցնելու թէ բ, գ, դ, ունին ի բնէ գրեթէ այն հնչումը զոր կուտայ նոցա արեւմտեան գրագէտ մասը, այսինքն՝ մօտ փի, ֆի և քի։

Չայս ըսինք արեւմտեանց համար, իսկ արեւելեանց հնչումն է բոլորովին տարբեր։ Սոքա ևս թաւ գրերն ք, փ, ք, հնչելով այնպէս ինչպէս կը հնչեն արեւմտեանք առհասարակ, նուրբ՝ պ, կ, ս, և միջին՝ բ, գ, դ, գիրերուն հնչումները կը թուին փոխանակել, այսինքն՝ պ, կ, ս հնչելով բ, գ, դ ըստ հնչման արեւմտեանց գրագէտ մասին, և բ, գ, դ, հնչելով պ, կ, ս ըստ հնչման արեւմտեանց։ Եւ այսմ տալացոյց է նոցա տառադարձութիւնն զոր կ'ընեն արդի եւրոպական յատուկ անուանց վրայ, գրելով զNapoléon՝ Նապոլէոն, զBoston՝ Բոստոն, զAmerica, Ամերիկա, զորս, ինչպէս յայտնի է, պարտ է կարգաւ ըստ եւրոպական հնչմանց, և ոչ ըստ օրինաց հին տառադարձութեան կամ ըստ հնչման արեւմտեանց։ ուստի և բ, գ, դ, լինի ըստ նոցա պ, կ, ս, (b, g, d), և պ, կ, ս՝ լինի բ, գ, դ (p, c, t)։ Թէպէտ կ'ըսեն թէ ոչ զբ, գ, դ կը հնչեն իրերն պ, կ, ս ըստ արեւմտեանց, և ոչ զպ, կ, ս՝ իրերն բ, գ, դ նոյնպէս ըստ արեւմտեանց այլ բոլորովին տարբեր միջին իմն հնչմամբ։ Բայց թողունք որ այս միջին հնչումն անզգալի է գէթ մեր (արեւմտեանց) ականջներուն, արդի յառեկ անուանց ուղղագրութիւնն ըստ նոցա, ինչպէս ըսինք, կը ցուցնէ հակառակը, այսինքն թէ բ, գ, դ և պ, կ, ս գիրերուն հնչումներն իրարու յետոյ ընդդէմն են արեւելեանց և արեւմտեանց մէջ։

Ի զորէ մետրոպոլիտանայրութենի գիրերուն Յունարէնի հետ համեմատութենէն ջանալ ցուցնել թէ բ, գ, դ պարտին հնչուիլ պ, կ, ս, վասնզի այն գիրերը կը պատասխանեն յունարէն այբուբենին β, γ, δ գիրերուն։ Բայց այս համեմատութիւնն ցուցանէ ոչինչ։ Նախ վասն զի Յունաց այն գրերը, β, γ, δ ու-

նին բոլորովին տարբեր ազգային հնչում, և հայերէն բ, գ, դ կը պատասխանեն նոցա ըստ զօրութեան և ոչ ըստ հնչման, երկրորդ, եթէ Մետրոպոլիտան գիրերուն յունարէնի հետ համեմատութենէն պիտի դուռնենք մեր գիրերուն հնչումը, ապա պ, կ, ս պիտի հնչուին իբր բ, գ, դ արեւմտեանց, քանզի այն գիրերն Մետրոպոլիտան այբուբենին մէջ կը պատասխանեն ω, υ, τ նշանաւորաց, և կը հետեւի թէ, ապա բ, գ, դ պիտի հնչուին ըստ ձայնի β, γ, δ գիրերուն որոց կը պատասխանեն նոքա։ Բայց գիտելի է զի Մետրոպոլիտան գիրերը դուռա յունարէններուն գէ՛մ ոչ ըստ հնչման, այլ ըստ քերականական զօրութեան նոցա։ Չայս կ'ականարկէ Կորին երբ, հայերէն այբուբենի գիրերուն կարգաւորութեան վրայ խօսելով, կ'ըսէ. « Իջանէր (Մետրոպոլիտան գտանելոյ զնշանագիրս հայերէն լեզուին) ի քաղաքին Սամոստացոց, ... եւ անդէն ի նմին քաղաքի գրիչ (քերական) ոմն հելլենական դպրութեան՝ Հոսիանոս գտեալ, զամենայն ընտրութիւնս նշանագրոյն, զնրբագոյնն, զկարճն և զերկայնն, զառանձինն և զկրկնաւորն միանգամայն յօրինեալ և յանկուցեալ, ի թարգմանութիւն դաւնային։ » Մետրոպոլիտան գէ՛մ հնչում տուաւ ազգին, այլ ուղղագրութիւն։ Մետրոպոլիտանց թէ բաւ գրութեալ է բով, գով՝ գով։ Իւրաքանչիւր գաւառացի ըստ իւր գաւառական հնչման կրնայ կարգաւ բաւել՝ փարք կամ պարք, գովը՝ քով կամ կով, կարգաւ ապա է բայց ոչ գրելու։

Հնչման խնդիրը կը լուծուի, և կրնանք ըսել թէ կը դառնուի հայերէն այն քանի մը գիրերուն բուն հնչումը, եթէ բ, գ, դ գիրերուն տրուի այնպիսի հնչում որ յայտնապէս տարբերի փ, ք, ք գիրերուն հնչմանէն, ինչպէս է առ Յոյնս, առ որս β, γ, δ, ունին բոլորովին տարբեր ազգային հնչում։ Թերեւս յատուկ հնչում մը ունէին ի սկզբան նաեւ մեր բ, գ, դ գիրերն, եւ այժմ կորսուած է այն հնչումը, կամ թեւեւս բ, գ, դ ունէին արեւմտեանց պ, կ, ս գիրերուն հնչումը, և այս վերջինք ունէին յատուկ հնչում։ Զիարդ և իցէ, հայերէն տառերուն հնչման խնդիրը կատարելապէս լուծել առ այժմ կը թուի անհնար։ Բնական է որ արեւելեանն և արեւմտեան, իւրաքանչիւր իւր հնչման ընծայէ առանձնու-

թիւներ կամ հարադասութիւնը. բայց խնդրոյն վերջին լուծումը չէ այս: Հնչման անմիաբանութիւնը չլինասեր լեզուին հոլութեան, ցորչափ ուղղագրութեան մասին կատարեալ համաձայնութիւն կայ:

Վիճման նիւթ եղած է նաև ղ գիրը: Ոմանք խիստ և խժական համարելով ղ հընչումը՝ կը պնդեն թէ ուրոյն ղ նշանագիր չկար մեր այրուբենին մէջ, այլ յ գիրն էր որ ունէր կրկին հնչում, մի՛ կակուղ, ըստ հնչման Յունաց լին, և միւս ևս թանձր: Կակուղ լը որոշելու համար թանձրէն նախնիք, կ'ըսեն, կը դնէին կակղին վրայ փշիկ, որ յետ ժամանակայ իյնալով միացաւ լին հետ որ առաւ ձև ղի: Կամայաւան մեկնութիւն: Հայերէն այրուբենն ունէր, ունեցաւ և ունի ղն իբրև ուրոյն գիր թէ՛ բնութեամբ և թէ՛ ձևով, տարբեր ի լէ, այսինքն իբրև հայ գիր որ կը պատասխանէ Յունաց լին, և հնչուած է միշտ, այնպէս, ինչպէս կը հնչեմք մենք այսօր ղն աղօթք բառին մէջ: Եւրոպա չտտ տեղ, մանաւանդ մայրաքաղաքներու մէջ, ղ գրոյն կը արուի ղ հնչումը, և չհամարուի խժական:

Թէ ղ գիրը բոլորովին տարբեր է բնութեամբ լէ առ այս ունինք ներքին քերականական պատճառ: Ղ է բնութեամբ նայ, բայց ոչ նոյնպէս լ: Հայերէն ընդհանուր օրէնք է որ կրկին բաղաձայնով վերջաւորեալ բառերուն վերջընթեր բաղաձայնը պարտի լինել կամ նայ գիր, այսինքն՝ ղ, մ, ւ, ր, կամ սուրիջ գիր, ղ, ս, շ, և կամ խ գիրը: Զոր օրինակ, բանտ, տենդ, պինդ, թումբ, ամպ, կարգ, մերձ, զերծ, վերջ, փունջ, լուրջ, կիրճ, աղև, խեղճ կեղծ, թուղթ, ազդ, ազգ, զգեստ, նիստ, անդուստ, հաշտ, ճիշդ, ախտ, ուխտ: Այս է ընդհանուր օրէնք. չկայ հայերէն կրկին բաղաձայնով վերջաւորեալ բառ, որ վերոյիշեալ ղ, մ, ւ, ր, ղ, ս, շ, խ, գիրերէն զատ ուրիշ բաղաձայն ունենայ վերջընթեր: Արդ որովհետև ղ գիրը կը տեսնուի յաճախ վերջընթեր, իսկ յ ոչ երբեք, յայտնի է թէ ղ է նայ և իբրեւ այսպիսի կը պատասխանէ յունարէն չ նայ գրին, և է տարբեր լէ: Ղ գիրը լ ի հետ նոյն կարծեցունելու համար Ղ ին ձևը փշիկի մը անհման ընծայել արգարև անտեղի է, ևս առաւել անտեղի ղ հնչման, իբրև խժական ձայնի, խժոռ հայել:

Ա. Մ. ԳԱՐԱԴԱՇԵԱՆ

Փ Ի Լ Ի Ս Ո Փ Ա Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ՀՈԴԵԲԱՆՈՒԹԻՒՆ (1)

(Պէրպլեբան վարժարանի մէջ աւանդեալ

դասուց ամփոփումն):

Դ Ա Ս Զ.

ԴԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

31. Ի՞նչ է դատողութիւնը. — Դատողութեան վերլուծութիւնը. — Դատողութիւնն է, ըստ Արիստոտելի, գործողութիւն որով կը հաստատուի ինչ զիմեմէ: Դատողութիւններ կ'ընենք, երբ ըսեմք. «Երկիրը կլոր է», «Ձիւնը ձերմակ է», Մարմինք տարածութիւն ունին», «Ամէն իրողութիւն պատճառ մ'ունի», «Մերոպ հայ տառերը դտաւ» ևն: Այս ամէն խօսքերուն մէջ բան մը (հանգամանք մը, ըլլալու եղանակ մը) կը հաստատենք բանի մը վրայ. կըրոթեան հանգամանքը երկրին, ձերմակութեան հանգամանքը՝ ձեան, տարածեալ լինելու հանգամանքը՝ ամէն մարմնոց, պատճառաւոր լինելու հանգամանքն՝ ամէն իրողութեանց, և հայ տառից գաիչն լինելու հանգամանքը Մերոպայ վրայ կը հաստատեմք: Որպէս կը տեսնուի, ամէն դատողութեան մէջ երեք տարերք կան. 1⁰ Առարկային գաղափարն, զորմէ բան մը կը հաստատեմք. 2⁰ Գաղափարն այն բանին զոր կը հաստատեմք այդ առարկային վրայ, կամ նորա գոյութիւնն և կամ այս կամ այն նորա յատկութիւններէն, լինելոյ եղանակներէն, և 3⁰ Երկոյուն միաւորութիւնը մըտաց մէջ: Գիտեմք որ մտաց մէջ կատարուած դատողութիւնն, խօսքով արտայայտեալ, կը կոչուի նախադասութիւն, և որպէս դատողութիւնն ունի երեք տարրեր, այսպէս և ամէն նախադասութիւն կը պարունակէ յայտնի կամ լռեկայն, որոշ կամ միացեալ, երեք եզրեր, որք կը պատասխանեն դատողութեան երեք տարրոց. Ենթակայ (sujet), որ ցոյց կուտայ դատողութեան առարկայն, Ստորգիւի որ կը յայտնէ այն գաղափարն զոր կը հաստատեմք առարկային վրայ, և Էական բայ կամ պարգապէս (բուճ) բայ որ ենթակային ու ստո-

(1) Տես թիւ 4—14

րողելոյն կապակցութիւնը կը բացատրէ։

Տրամաբանական վերլուծութիւնը ամէն խօսք, ամէն ճառ կը վերածէ նախադասութեանց։ Նախադասութիւնն խօսքին հիմնական տարրն է։ և այս այսպէս է, վասն զի դատողութիւնն մտածման հիմնական գործողութիւնն է, և լեզուն լինելով մտածութեան բացատրութիւնն՝ պարտէր ի հարկէ պատկերացնել յինքեան մտաց գործելոյ եղանակն։ Արդարեւ ամէն մտաւոր գործողութիւն կ'ենթադրէ դատաստան, դատողութիւն։ Թէ երբ ըմբռնումներ ընեմք, թէ երբ բաղդատեմք, վերացեմք, հանրացեմք, թէ երբ յիշեմք, երկակայեմք, կը դատեմք, դատողութիւններ կ'ընեմք։ վասն զի ի՛նչ է դատել, եթէ ոչ հաստատել։ Զոր օրինակ երբ ձեռքս գրքիս վրայ դնելով՝ մարմնոյ մը գոյութիւնը կ'ըմբռնեմ, ի՛նչ կ'ընեմ մտացս մէջ։ կը հաստատեմ թէ բան մը կայ, բան մը կայ որ չէ իմ եսն։ երբ ձեռքս չօշակելով նորա այլ և այլ կողմերն՝ կ'ըմբռնեմ նորա ձեւը և տարածութիւնը, ի՛նչ կ'ընեմ. դարձեալ կը հաստատեմ թէ այդ մարմին է այս ինչ. ձեւով և այս ինչ տարածութեամբ։ երբ գաղափար մը կը հանրացնեմ, կը հաստատեմ թէ այս ինչ գաղափարը կը տարածուի այս ինչ թուով անհատ իրաց վրայ ու կը պարունակէ այս ինչ յատկութիւնները։ Այսպէս և մտաւոր այլ գործողութեանց համար, որք միշտ դատողութիւն մը, հաստատութիւն մը կը թափուցանեն իրենց մէջ։ Զկրնար միտքն իրողութիւն մ'ընդունիլ առանց անոր հաւատալու, և հաւատալ, հաստատել, դատել մի և նոյն բանն են։ Ուստի և ամէն դատողութիւն է էապէս հաստատութիւն (affirmation). Ժխտելն ալ հաստատել է անուղղակի կերպիւ, այսինքն հաստատել թէ հակառակին կը հաւատայ միտքը. «քարը բոյս չէ» ըսել է ըսել թէ «Քարը է ոչ-բոյս»։ Նոյնպէս և տարակուսական, թէական, ենթադրական նախադասութեանց մէջ միտքը դարձեալ կը հաստատէ, միայն ժխտում խառնելով հաստատութեանց հետ, կամ միևնոյն ատեն մէկէ աւելի առժամեայ հաստատութիւններ ընելով, զայնս ստուգելու և ի նոցանէ ընտրութիւն ընելու վերապահմամբ։

32. Դատողութիւն և գաղափար։ — Դա-

տողութիւնն է գաղափարներ միմեանց մերձեցնել վճռելու համար թէ միմեանց կը պատշաճին կամ ոչ, միմեանց մէջ կը պարունակուին կամ ոչ։ Ըստ այսմ պէտք է որ միտքը կանխաւ ունենայ առանձին գաղափարներն որոց մէջ դատողութեամբ պատշաճութիւն կամ անպատշաճութիւն պիտի տեսնէ և առ այս բաղդատէ զայնս յառաջագոյն։ Բայց, ըստ նախորդ բացատրութեան, նոյն իսկ այն մտաւոր գործողութիւնք յորոց կը ծագին գաղափարք՝ կ'ենթադրեն դատողութիւն. ապա դատողութիւն յառաջ է թէ յետոյ քան գաղափար։ Այս խնդիր տեղի առաւ Վիկտոր Գուզէնի նշանաւոր մէկ քնադատութեանն ընդդէմ տեսութեան Լոքի որ զդատողութիւնն կը կայացնէր միայն կանխաւ ստացուած և ի ձեռն բաղդատութեան իրարու մերձեցեալ երկու ուրոյն գաղափարաց մէջանդ պատշաճութեան կամ անպատշաճութեան առնչութիւն մը հաստատուելու մէջ։ Վ. Գուզէն ցոյց տուաւ թէ երկու կարգի դատողութիւններ կան. ոմանք, զորս մարթ է կոչել յապարհականք (jug.s comparatifs) ապաքէն արդիւնք են բաղդատութեան մը զորս միտքն ի դործ դրած է յառաջագոյն ստացեալ գաղափարաց, յղացմանց մէջանդ. իսկ այլք զորս պէտք է կոչել անմիջականք կամ գէլ յանգիմանք (jug.s immédiats ou intuitifs), չեն յառաջագոյն քան քան զստացումն դատողութեան երկու եղբերը կազմող գաղափարաց, այլ ի նոսա դատողութիւն և գաղափարք ժամանակակից են, միտքն ենթակայ և ստորագելի միանգամայն ի միտքին ըմբռնած է անբաժանարար, անմիջական տեսութեամբ։ Այսպէս է, օրինակի համար, սա դատողութիւն «կամ», այսինքն «Գոյ եմ ես». կարելի չէ մտածել թէ միտքը նախ առանձինն ըմբռնած է եսին գաղափարն և առանձինն գոյութեան գաղափարն, և յետոյ զայնս իրարու մերձեցնելով համեմատելով՝ նշմարած ու հաստատած է անոնց պատշաճութիւնը. կարելի չէ անձին, եսին գաղափարն գոյութենէն զատ ըմբռնել ի սկզբան և ո՛չ ալ գոյութիւնն առանց գոյ եղող բանի մը և նախ և յառաջ մեր անձին։ Միշտ թանձրացեալին ծանօթութիւնն կանխադոյն է քան վերացութեանցն, և զամէն յատկութիւն որոյ գոյութիւնը կը

Հաստատեմ առաջին անգամ՝ կը տեսնեմ կապուած մի երթակայի, անոր հետ զայն կ'ըմբռնեմ, ի նմա զայն կը ճանչեմ: Բայց տակաւ վերացումը կ'անջատէ անանջատ ըմբռնուածներն, հանրացումն կ'ընդհանրացնէ զանոնք, կը փոխէ ընդհանուր գաղափարներու, և յայնժամ կ'սկսիմք բաղդատել զանոնք իրերաց մէջ, միմեանց վերայ կ'ստորագեմք կամ կը ժխտեմք, անոնց կը վերածեմք մեր ըմբռնմանց առարկայներն, միոյն տակ ստորագասելով, միւսէն դուրս հանելով, և այսպէս կը հշգեմք, կ'որոշեմք գաղափարը, էակը կամ երեւոյթը, տեղ մը կուտամք անոնց դասի մը մէջ, կամ դուրս կը հանեմք դասէ մը, որով կ'որոշեմք անոնց բնութիւնը, զի դասի մը մէջ դնելով կ'ընծայեմք իրենց նոյն դասին յատկութիւններն ու դասէն դուրս հանելով գէթ կը հաստատեմք թէ չունին նոյնին հանգամանքներն: Ահա՛ այն ատեն մտքը կը կազմէ բաղդատական դատողութիւններ: Անգամ մ'որ ի միտին ըմբռնած է «կը խորհիմ» անմիջական դատողութեամբ եսն ու խորհուրդը, զի նախ անհրճար էր ուրոյն ըմբռնել այս երկու գաղափարներ, կ'անջատէ կը վերացնէ յետոյ խորհուրդը և կը հարցնէ թէ կենդանին, տունը կը խորհի՞ն թէ ոչ, թէ խորհուրդի գաղափարը և կենդանոյ կամ տունի գաղափարը հաշտ են միմեանց հետ թէ անհաշտ: Ապա ուրեմն մտքը նախ, ուրիշ բառով, ինքնաբեր (spontané) դատողութիւններ կ'ընէ, յորոց կը հանէ, ի ձեռն վերլուծութեան, վերացման և հանրացման, գաղափարներ որք յետոյ կը ծառայեն իրեն կազմելու խորհրդածեալ (réfléchi) դատողութիւններ ի ձեռն բաղդատութեան: Ուրեմն և վերացում և Հանրացում, բաղդատակելով մեր գաղափարներն, կը բաղդատակեն նաև մեր դատողութիւններն:

(Շարունակելի)

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ԶԱՆԱԶԱՆՔ

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԺՈՂՈՎՐԴՈՅ ՈՐԲ ԿԱՆ ԱՐՏԱՔՈՅ ԱԶԴԵՅՈՒԹԵԱՆ ՅԱՅՏՆԵԱԼ ԿՐՕՆԻՑ

Բ. ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

Ճենաց ազգն պահպանողական է քան ամէն ազգերն: Եւ ոչ մէկ ազգ այնչափ հաստատուն և կայուն կը պահէ բաւական յառաջադէմ քաղաքակրթութիւն մը: Այս կայուն և մնացական բնութիւնը որ կ'որոշէ զձենա յայլ ազգաց, հետեւութիւնն է այն կրօնական սկզբան որ կը տիրէ այս լայնածաւալ միապետութեան մէջ:

Ճենացին չունի և ոչ մի ծանօթութիւն զԱստուծոյ: Աստուած բառը չունի իւր լեզուին մէջ: Նա գիտէ միայն թէ կայ տիեզերական զօրութիւն մը, երկինք, որ կը տիրէ բովանդակ բնութեան վրայ: Ինքնակալն, ուստի այս զօրութեան կամ երկնից, ունի հազորդութիւն երկնից հետ: Այսու հոգեկան իշխանութիւն մը կը միացնէ աշխարհային իշխանութեանը հետ: Իւր հըրամանները եւ երկնային պատուէրներ զորս ոչ ոք ի մահկանացուաց կը յանդգնի առնուլ ի քնին և հակառակ կալ նոցա: Ի վայր քան զինքն են Մահաւարինք և զանազան աստիճանք պաշտօնէից, որք իւր ներկայացուցիչներն են և առ որս արժան է մատուցանել նոյն մեծարանքը, նոյն յարգանքը և նոյն պաշտօնը: Ընտանեաց հայրն վերջին սահմանակէտն է այս նուիրապետութեան և ներկայացուցիչն ինքնակալին իւր տան մէջ: Ճենաստան այսպէս մեծ ընտանիք մ'է, յորում ինքնակալն, հասարակաց պաշտօնեայք, ծնողք և հաւն ու հանին նուիրական անձինք են և արժանի մեծագոյն պաշտաման: Բնականաբար դաստիարակութիւնը կազապարուած է Ճենաց այս կրօնքին վրայ, ինչպէս պիտի տեսնեմք հետեւեալ սկզբանց մէջ:

«Եթէ տան իրերն են բարեկարգ, Տէրու-

(1) Տես թիւ 7.

Թեան իրերն ալ պիտի ըլլան բարեկարգ, զի սոքա կը հանգչին նոցա վրայ: Նա որ կը պատուէ իւր ծնողքը պիտի պատուէ նաև Թագաւորը, և Թագաւորը յայնժամ կրնայ իւր որդիներն համարել իւր հպատակները:

«Ոչ մէկ վիճակ, ոչ մէկ աստիճան ու պատիւ կրնայ ազատ կացուցանել զորդին յորդիական մեծարանաց: Որդիական հրնազանդութիւնը կը բարձրանայ մինչև յերկինս, որոյ կանոնաւոր շարժման կ'ըլլայ նմանող. որդիական հնազանդութիւնը կ'ընդգրկէ զերկիր լրիւ իւրով և է պատկեր արդասաւորութեան նորա:

«Հօր իշխանութիւնը անսահման է. հնազանդութիւնը որդւոց է անչափ եւ անանց սահմանի: Մանտարիւնը ստիպուած է պատժել այն որդին որոյ հայրը կը դանդաթի, և այս՝ առանց քննելու հօր փաստերը, որովհետեւ այն որդին որոյ հայրն է դժգոհ, արժանի է պատժոց և պատուհասից:

«Ծնողք կը սնուցանեն և կը կրթեն իրենց որդիքը մինչև որ նոքա հասնին ի կատարեալ չափ հասակի: Հօր մը և մօր մը իշխանութիւնը արդարեւ շատ անսահման է, է նա հանգոյն բարձրաբերձ բարձանց երկնից: »

Որդեսպան հայրը (Որդեսպանութիւնը սովորական բան մ'է ի ծենաստան) չէ պատժելի. բայց երբ որդի մը թշնամանէ իւր ծնողքը, զայն ի մահ կը դատաւարտեն: Պաւառը կ'ամբոխի ու կը խուզի. նողկալի ոճիր մ'է գործուած. ինքնակալը կը նստի իւր գահոյից վրայ առ ի դատել: Ծրձակայ վայրերուն բոլոր Մանտարիներն կ'իյնան յիշխանութենէ. որովհետեւ երկրի մը վարչութիւնը՝ ուր կը կատարուի սոյն գունակ ոճիր մը, պարտի լինել յոռի և վատթոր: Յանցաւորը յօշ յօշ կը պատառեն, նորա տունը և մերձակայ տունները կ'այրեն եւ հիմնայատակ կ'ընեն:

Որդւոց այս պարտիք առ ծնողս իւրեանց են հիմունք այն բոլոր պարտուց որք կան ընդ իշխանս և ընդ հպատակս, ընդ տեւորըս և ընդ ծառայս, ընդ դատաւարակս և ընդ աշակերտու: Ահա ինչ ինչ հետաքրքրական պատուէրներ նաև, դատաւարակաց և աշակերտաց յարաբերութեանց նկատմամբ:

«Հարկ է պատուել իւր բովանդակ կե-

նաց մէջ իբր հայր իւր ուսուցիչը: Երբ աշակետ մը ուղեկից է իւր ուսուցչին, չը պարտի թողուլ զայն խօսելու համար ուրիշ անձի մը հետ: Հպարտի նաև քայլել նորա հետոցը վրայ, այլ սակաւ ինչ յաջ կուսէ երթալ: Երբ իւր ուսուցիչը յենու իւր ուսոյ վրայ ահանջին բան մը ըսելու համար, պարտի աշակերտն իւր ձեռքը դնել բերանոյն վրայ, որպէս զի իւր շնչովն անհանգիստ չընէ իւր ուսուցիչը. երբեք հպարտի ընդմիջել նորա խօսքը երբ կը խօսի նա: »

Իրաց այս վիճակին մէջ և սոյն գունակ օրինաց ազդեցութեան տակ, յայտնի է որ ծենաստան պարտի միալ անշարժ և ի տեղակալ իւր զարգացման մէջ: Հանգոյն իւր օրինաց, իւր ընկերային կարգերն և իւր գրականութիւնը նուիրական են, և յուէտ կան և միան ի նոյնութեան և մեծարեալ: Ծենացին չուսանիր լինել ի խոյզ և ի խընդիր ճշմարտութեան, զիտութեան զանազան ճիւղերու մէջ, այլ պարզ ծանօթութիւն մը կ'ստանայ ծիսից, օրինաց, սկզբունց և իրողութեանց վրայ որք կը գրտնուին իւր գրականութեան մէջ: Ծենական ուսմունք կը նմանին վաղեմի դպրոցականաց ուսմանց, յորում, Արիստոէլ ասացն կը փարտաւէր ամէն տարակոյս: Բայց այս ուսմունք ոչ նուաշ կարեւոր են ամէն դասակարգի համար. որովհետեւ իւրաքանչիւր ծենացի պարտի կարող լինել հասկնալու իւր ինքնակալին պատուէրները: Ուստի ծենաստան է երկիր դպրոցաց և քննութեանց: Ուսմամբ միայն կարելի է անդ բարձրանալ վարչական նոյն իրապետութեան մէջ:

Ծենաստանի մէջ ուսմունք չորս գլխաւոր աստիճաններու կը բաժնուին: Յառաջնուն (նախնական կրթութիւն), կ'ուսանին կարգալ, քրեալ, և կ'ուսանին ի բերան պատուէրներ, վճիռներ ևն: Այս կրթութիւնը իսկապէս յիշողութեան վրայ հաստատուած է: Յերկրորդուն, կը մեկնեն հաստատուներ, վկայութիւններ, պատուէրներ ևն, զորս ուսած են արդէն նախնական կրթութեան մէջ: Յերկրորդուն, կ'ուսանին տաղաչափութիւն և ոճոյ ձևերն: Ի չորրորդուն, բանախօսութիւն եւ ճառ կը յօրինեն բանաստեղծական նիւթոց վրայ. առ մենքն ալ ըստ նախագրեալ ուղղութեան:

Ոճոյ հրահանգաց մէջ, զոր օրինակ, նախ պարտ է ուսանել բաժանել իւր նիւթը. յետոյ ընդլայնել գլխաւոր գաղափարները, վերլուծելով և դասաւորելով միշտ մտածութիւնները մինչև իւրեանց մանրամանը բաժանումները: Յետոյ վերլուծեալ գաղափարները կ'ամփոփեն ի մի ամբողջութիւն կազմակերպեալ: Հետտրուութիւնը կամ ոճոյ ձևերուն ուսումն ալ ունի իւր հաստատուն կանոններն: Ընթերցումը և գրավարժութիւնը չորս աստիճաններու մէջ ալ կը բունակեն: Ընթերցումը, գրավարժութիւնը և գաղափարները սերտիւ միացած են իրարու հետ: Ճենացիք չունին գիր բառեր գրելու համար. Իւրաքանչիւր գաղափար ներկայացուած է մասնաւոր նշանով մը եւ ձևով մը: Ուրեմն իւրաքանչիւր առարկայի և անձնիւր գաղափարի համար պէտք է գրեալ նշան մը եւ խօսեալ բառ մը: Այս միջոցաւ դէմ յանդիման կրթութիւնը կամ գաղափարաց ուսումը սերտիւ կապուած է ի ձենաստան ընթերցման և գրավարժութեան հետ: Նախնական վարժարանին մէջ, արեւելք է օրը չորս նշանագիր ուսանել: Այն ձենացին որ գիտէ ութսուն հոգար բառ եւ այնչափ նշան զանոնք ներկայացնելու համար, որ ունի, հետեալբար, ութսուն հազար ծանօթութիւն կամ գաղափար, համարուած է այր գիտուն և ներհուն:

Բաղաքաց Եւ գիւղից մէջ, տէրութիւնը կը հոգայ հասարակաց դպրոցներուն ծախքը: Կրթութիւնը կ'սկսի հինգ տարեկանէն և կը տևէ մինչև երկստասան կամ չորեքստասան ամ հասակի անընդհատ, այսինքն առանց արձակուրդի: Մանկունք սկսածին կանուխ, ընդ արեւածայրս, երթալ ի դըսուրոց, և ի մտանէն, ողջունել զՎոնսիւկիոս, զիմաստնագոյնն ի ձենաց, և զիշխանապետըն: Յերեկոյին նոյն կերպով կը մեկնին դպրոցէն: Երբ աշակերտք բազմաթիւ են, դաստիարակը նախ կրտսերագոյնները կ'արձակէ, յետոյ զանոնք որք աւելի երկար ճամբայ ունին տուն դառնալու համար: Մանուկը չհամարձակիր ճամբուն մէջ ոչ զբօսնելու և ոչ խաղալու, և, երբ մշտնէ ի տուն, սկսածի ողջունել առտնին աստուածները, հաւն ու հանին և ծնողքը. յետոյ բարձրաձայն կը կարդայ իւր դասերը: Իւրեան սլատուիրուած է արդէն իւր գիրքը աչերէն երեք մատնաչափ հեւի

բունել կարդալու համար, չաղտոտել մատները գրելու ժամանակ, և չիտակ կենալ:

Դպրոցին մէջ, առաջին կրթութիւնը կը սկսի քաղաքավարական ինչ ինչ ձևեր և արարողութիւններ ուսանելով: Մանուկը կ'ուսանի ընթերցման և գրավարժութեան տարերքն, իւր աչաց առջև ունենալով այն առարկաներն որոց նշանները կ'ուսանի (դէմ յանդիման դաս) յիշողութեան հրահանգաց մէջ. մանուկը կ'ուսանի հին վրձններ և բարի վարուց կանոններ: Ահա քանի մը օրինակ այս ձենական իմաստութեան:

«Հագիւ մտուկն կ'սկսի ընթանալ ընդոս. արդէն իսկ հանապարհն կարի անձուկ է իւրեան համար:

«Չարն ուսանելի է փութով եւ արագ, բարին դժուարին:

«Խմաստնոց համար է բանն, եւ օրէնք նոցա համար որք չեն քափուր յիմաստութեան:

«Նա որ կրնայ ժոյժ ունել մեծագոյն աղետից, արժաւորագոյնն է հրամայելու համար այլոց:

«Խօսակցութիւն մը իմաստուն մարդոյ մը հետ առաւել կ'արժէ քան քսոս ամ ուսմանց:

«Նա որ չսերմաներ, չունի հասկ հնձելու, եւ նա որ չհնձեր, չունի հաց ուտելու:

«Գուն գործէ լինել փայլուն յարսափուս եւ ամբիժ ի ներուս:

«Լինելու համար տէր երկրի, պարս է միացնել ներքինը արտաքին փայլին հետ:

«Թէ դու ինքնին սանձ չդնես լեզուիդ, ոչ ոք պիտի սանձէ զայն:»

Թուարանութիւնը նախնական դպրոցին մէջ կ'ուսուցուի, բայց երգն արգիլուած է: Ձենացի մանուկը չհամարձակիր ոչ երգելու, ոչ զբօսուցիչ գիրք կարդալու և ոչ խաղալու: Արգիլուած է նաև նմա վազել և ցատկել հասարակաց ճանապարհներու վրայ: Պարտի կազդուրել իւր միտքը ձեռագործ աշխատութեամբ կամ մարմնական մարզանք: Դպրոցին մէջ, ծոյլ աշակերտը կը պառկեցնեն նեղ նստարանի մը վրայ և կը ծեծեն գաւազանի հարուածներով: Ամէն ամիս կամ ի լրանալ հնգետասան աւուր, ընտանեաց հայրերն քննութիւն մը կը կատարեն: Տէրութեան ըրած քննութիւնք դանդաղ կը կատարուին, և, ըստ արդեանց, ընտրեալն կ'ստանայ իւր կարկարքը, իւր առանձին զգեստը և իւր աս-

տիճանին նշանները :

Աղջկանց դաստիարակութիւնը թողլիք եղած է ի ձեռնաստան : Սիօ-Հաօ , կամ Դպրոց մանկանց կոչուած գիրքը հետեւեալ կանոնը կուտայ աղջկանց դաստիարակութեան համար . « Աղջիկներն , ի տասնամեայ տիոց , չպարտին տունէն դուրս ելնել : Նոքա պարտին լինել քաղցրահամայր , խօսիլ չնորհօք . և վայելչութեամբ , աշխատիլ մեծաքսագործութեան , և ասեղնագործել : Ի քսանամեանի , պարտ է ամուսնացնել զանոնք » :

ԺԻԼ ԲԱՐՕՁ

Թարգ .

Մ . ԱՍՔԱՆԱՁ

— 234 —

Բ Ա Ռ Ա Ք Ն Ն Ա Կ Ա Ն

ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆՔ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԵԱՆ

ՔԱՆԻ ՄԸ ՀԱՅԵՐԷՆ ԲԱՌԵՐՈՒ

1. Աղբղբուկ . Ատեփանոս Կամենիցացի կը գրէ . « Աղբղբուկ , բլի , կալ . խոտ անուշահոտ պարտիզաց , որ և վայրի նարգոս ասի . լտ . Phu' Valeriana . Գաղ . բժ . » — Նոր Հայկազեանն . « Աղբղբուկ կամ Աղբաղբուկ . բառ անյայտ առ Գաղիանոսի , իբր աղտ պղնձոյ և այլոց իրաց . դիօս , sorբու , ֆիւսփէ , որպէս և Աղբղբուկի հունիս , իբր անուկ խոտոյ » : — Հ . Մանուէլ Զախախեան . « Աղբղբուկ կամ Աղբաղբուկ . ըստ ոմանց խոտ ինչ անուշահոտ . խո . Valeriana , Fu . (երկրայօրէն) եւս՝ կղկղանք պղնձոյ և այլոց հրահալից . խո . Scorja di rame , feccia de' metalli » : Նոյն Զախախեանն իւր Իտալերէն-Հայերէն ընդարձակ բառարանին մէջ (Վենետիկ , 1804) կը գրէ . « Fu , Valeriana . խոտ ինչ . ըստ ոմանց կոչի Աղբղբուկ » : — Առձեռն բառարանի երկրորդ տպագրութիւնն . « Աղբղբուկ . 1 . հանքերու աղտ , դիրտ . sorբու , ֆիւսփէ . 2 . բժշկական արմատ մը՝ ծաղկն անուշահոտ , ֆէսի օրու » : — Իսկ Վրուրի Որմզդանայ Բուրաստանաց մէջ , Ա . տող 27 , Աղբղբուկ գործածուած է իբրեւ հաւու ծիրտ .

« Դու զքամածոյ չանչն ի յանկեան ուրեք մըթերըս բացօթեազ , խառն ի խուռն ընդ աղբղբուկըս վառեկի գէ'զ առ ի փուտ » :

Ըստ իս' կը սխալին Աղբղբուկ բառը աղտ կամ ծիրտ հասկըցողները . Աղբղբուկ բուսոյ

մ'անուկն է , և ոչ այլ ինչ : Գաղիանոսի բառերուն մէջ գրուածն այս է . « Եւֆուրու . Աղբղբուկ » . Նոյն տեղը կը գրուի գարձեալ . « Ալ շիոյ . Աղբղբուկի հունգ . ապամ կոմաճի » : Եւֆուրու ձայնին մօտ կայ յունարէն իվի'սֆու , լտ . Hibiscum , որ է գղ . Guimauve , հայերէն Տուղտ , տձ . կիւլ խաբէմ : Կայ նաև հայերէն Բաղբալ կամ Բաղբալ տունկ , որ ձայնիւ նման է Աղբղբուկ բառի : Նոր Հայկազեանն ի բառն Տուղտ կը յիշէ վիայութիւն մը ի բժշկարանէ , յորում կ'ըսուի : « Բաղբալ . տուղտ . հաթմի » : Այո հաթմի բառս է արարերէն խաթմի , այսինքն տձ . կիւլխաբէմ :

2 . Ամար . Ստեփանոս Կամենիցացի կը գրէ . « Ամար . հաւ ջրային գորշագոյն , սակաւ ինչ մեծագոյն քան զաղաւնին . լտ . Fulica , Larus . Մագ . Բեր . « Որպէս ոչ եղելոյ լուղակաց , զամար հաւն կոչեն տմառ » : — Նոր Հայկազեանն . « Ամար . անյայտ բառ , զոր ընթեռնու ի Մագիստրոսի Քերականին Ստեփանոս Լեհացի (1) և մեկնէ , հաւ ջրային գորշագոյն փոքր ինչ մեծ քան զաղաւնին . (որպէս ձայ ծովու . մարքի) այլ ինքն դնէ ի լտ . Fulica , Larus . որոց առաջինն կոչի յոմանց ոմկ . կերկեր , ըստ Մենինսքեայ՝ իննիք » : — Հ . Ման . Զախախեան . « Ամար . հաւ ջրային գորշագոյն՝ փոքր ինչ մեծ քան զաղաւնին . խո . Folaga » : — Առձեռն Բառարանն՝ երկրայնօք . « Ամար . տեսակ մը հաւ կամ ջրային թռչուն մը » :

Ըստ իս' Ամար ոչ է հաւ ջրային կամ թռչուն , այլ տեսակ մը ձուկ : Ստեփանոսի Կամենիցացեայ ի Մագիստրոսի . Քերականէն յիշած վիայութիւնը այսպէս կը գրուի ի ստոյգ օրինակս Մագիստրոսի . « Ոչ ունեւ լով նոցա (Յունաց) ճէ՝ յորջորջեն զձուռակն ծուռակ , որպէս ոչ եղելոյ լուղականացն որ ի մերում գաւառիս , նովին ձայնիւն կոչեն զամարն՝ տմառ » : Հոս հաւ բառի յիշատակութիւն չըլլելիւր , և խօսքը պարզապէս լուղականաց՝ այսինքն ձկանց՝ վրայ է . « Յոյնք ճէ գիրը չունենալով , կ'ըսէ Մագիստրոս , փոխանակ ձուռակի կը հնչեն ծուռակ . նոյնպէս մեր երկրին մէջ գտնուած ձկները իրենք չունենալնու համար , նոյն բառով ամառ կը կոչեն (ռայով) ամար ձուկը (որ հայերէն բէով կ'արտասանի) » :

(1) Այն ինքն է Ստեփանոս Կամենիցացի :

Մինչեւ հիմա Սեանայ լճին մէջ կը գտնուի Ամառն անունով ձուկ մը . տես Հ. Ղեւոնդ Ալիշան, Տեղագիր Հայոց մեծաց, էջ 19:

3. Ամբեւ: Նոր Հայկազեանն կը գրէ. « Բառ անտոյգ. զի կամ է յն. է'միւրիօն, որ է Սաղմն, և կամ թերեւս իւրերդ. « Որ յորովայնի մեռանի, ընդ այն համարէ' թէ զամբեւսն ոք սպանանիցէ. քանզի ամբեւսն կոյր է, և ոչ գիտէ որպէս սպանանի ». ԿիւրեղԱլեքսանդրացի, Մեկն. Բ. Օրինաց »: — Հ. Ման, Զախճախեան չի յիշեր զԱմբեւս, այլ կը դնէ երկբայանօք. « Ամբոյս. յովազ կամ միեղջերու. իտ. Panthera. Liocorno ». — Առձեռն Բառարանն կը գրէ նոյնպէս երկբայանօք. « Ամբեւս. սաղմ կամ խլուրդ ». « Ամբոյք կամ Ամբոյս. յովազ կամ միեղջերու կենդանին »:

Ըստ իս' Ամբեւս կը նշանակէ խլուրդ, գլխ. Taupе, ած. եւր սրչանը: Նոր Հայկազեանն միայն Կիւրղի Ալեքսանդրացւոյ Բ. Օրինաց մեկնութենէն վիայութիւն մէջ կը բերէ. բայց ես գտած եմ այս բառս նա և Գաղիանոսի բառերուն մէջ, յորս կը գրուի. « Աստիաղիէ. Ամբոյս ». Աստիաղիէ է յոյն բառն աստիալա, այսինքն խլուրդ: Մինչեւ հիմա խորհրդեցիք Ամպուս կ'ըսեն խլուրդին: Իսկ Ամբոյս յովազի կամ միեղջերւոյ նշանակութեամբ անծանօթ է ինձ:

(Շարունակելի)

ՆՈՐԱՅՐ ԲԻԻԶԱՆԴԱՅԻ

ԲԱՆԱՍՏԵՂՄԱԿԱՆ

ՀԵՐԱԿԼԵԱՅ ՄԱՆԿԱՌԹԻՈՆ

Հայկ, համակ ի բեւեռին ծածկեալ ի ձիւն, Առ հըրափայլ Շամբն ըզրիւտ ուսս իւր ցուցանէր:

Ստուեր լըռին տարածանէր անդ ի բացեայ: Ալիմենայ լուացեալ զորդիս իւր և կաթամբ Յղիացուցեալ՝ առ երի հանգոյց միմեանց ի գոգաւոր բարձրածընօտ ինչ վահանի, եւ ժպտելով՝ ասաց — Սիրունք իմ, նիր-հեցէք:

Առուգադեղ որդեա'կըք իմ, օ'ն նիրհեցէք. Բարեացակամ Գիշեր և ժամք աստուածեղէնք

Մանուկ հոգւոյ ձերոց երազ տացեն օսկի:—

Ասաց, թեթեւ գգուեաց ձեռամբ զերկոսին Իպըլընձեայ յանկողնի անդ գիրկընդխառն, եւ ճօճեցոյց՝ ըզգալար գէմն համուրելով եւ մալթելով գնալ ի նոցունց չարին ի բաց: Նինջ քաղցր յայնժամ յարուանունս հըպ-եալ նոցին

Օրրեաց զնոսա յանմեղ հանգիստ հեշտական: Աստղաղբասի Գիշեր՝ ի կէս արշաւանին՝

Ի մըթագոյն վարէր ըզՍայլն յարեմուտս: Հըռէր ըննաւն, անտառք, լերինք և քաղաքկներար,

Չըւառին ճիչք և արքայից լուին զմաղք: Ննջէին Դիք յերազելով զոհից ճենձեր:

Այլ Հերա, միայն անքուն, բազմահընարն, Յարոյց կրկին թեփամորթ վիշապս, երկուս Օձս ահագինս, կապոյտ սողուն քընթըռ-նոցօք,

Սատարս սխոյն, որոց էր պարտ հեղձուցանել Յորրանի իւրում զորդի թերացուհւոյն:

Անցին ըստ սեաման և ըստ կրկին սիւնըս դըրանց,

Եւ զխաժագոյն աչկունան արկին յասպարին խոր:

Իփիկլէս զարթնու ընդօստ, և գազանաց, Շըչուլ լեզուին, և՛ ահեղ ժանեացն ի տե-սիլ,

Սրտապալս, ըզգողանի հարեալ, տըժգոյն, ի յեղակարծ սոսկմանըն ճիչ արձակէ սուր, Ի՛ ի մօտալուտ վտանգէն ի խոյս խաղայ թալթալ:

Այլ Հերակլէս յառնէ կանգնի յիւր խան-ձարուրս,

Բուռն հարկանէ զօճիցն երկուց, ի մածու-ցիկ

Նոցին ի փող մըխէ զմատուռն աստուածեղէնս,

Եւ խաղալով՝ տայ իւր ըզհուր յակնակապ-ձէն

Գնտիցն ի դուրս ցայտել պնդամբըն լայ-նելոց:

Զօգըս ընդ վայր բաղխեն, մըսուտ, ու-ուուցիկ.

Հեղձամղձուկս ունի զնոսին մանուկն ի ձեռս,

Եւ թօթալիէ՝ զըւարճացեալ ի տես նոցուն Գալարեւոյ շուրջ զասպարաւ լորձնալից:

Ազ'ընկեցեալ մեռեալս ի բաց յըսպիտակ կուձ՝

Զարկնթաթաւ բազկիկսն ածէ զլանջօքն ի քուն:

Նիրհեա՛, դատի՛չդ հանդերձեալ, հին ե-
ղեռանց
Սանճողդ, հըպարա ի յոյս վեհից քոց ա-
րութեանց .
Դու զոր, վըսե՛մ խարոյկ, տեսցեն շոճք
իդայ
Ձի, հուրբ կիզեալ մարմին և միտք ցաւօք
սրբեալ,
ի բոցավառն ի գաղաթան՝ յաստուածանալ՝
Թողցես զաճիւն քո և զմահակ և զմորթ
Թարգմ.՝ Նեմեան:
Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ԼԵՊՈՆՏ ՏՐ ԼԻԼ
1890

(Les poèmes antiques)

ԱՌ ՄԱՅՐՆ ԻՄ

Ի ծագել Արեգական յորժամ բնութիւն
վերադարձնու ,
եւ ճըռուողեալ թռչնոց երկնից յոտորս
ծառոց մինչ ոստոսան ,
եւ ի նուագս դաշնակաւորս փառաւորեն
զՏէր Աստուած ,
Մայր իմ գեքզ յիշեմ յայնժամ, յիշեմ ըզսէր
քո մայրենի ,
Ըզգութ քո ծընեկասէր, զանդուլ խընամըս
քո զինէն ,
եւ ըզլըկաթ կաթողին ընդ իս քո սէր
անհամեմատ .
Յիշեմ ի ջերմ ծոց մայրենի, յառնկելիս
յորժամ էի ,
կամ յածէի ընդ դալարիս, զորս գարուն
սրբուէ ընդ դաշտ ,
կամ գընայի յոտն ի մատին թիթռանց
ըզհետ թեթեւ ի քայլ ,
Քո տեսեալ զիմոյ անմեղ կենցաղոյս քաղցր
ըզսոյն վայելս :
Աւլցեալ ի գութ գորով՝ համայր և խինդ
գնային ըզքեւ .
Իսկ ճըռաքաղ ըզմայառօք քաղցրաբուրիկ
փունջս ծաղկանց ,
Փափկիկ մատամբ կազմ եւ պատրաստ առ
քեզ, մայր իմ, մինչ ձօնէի ,
Ընդունէիր՝ օրհնիս ի շուրթն և ի զուարթ
տեսիլ դիմաց,
Մանկութիւն գեղածաղիկ յայսքան ի սէր է
հակամէտ ,
ի քէն միայն ուսայ, ի քէն, մայր իմ,
յըխտեալ զայս կարեմ ոչ,
Ըզբարին և ըզվըսեմ, ըզճըշմարիտ գեղեց-
կին զարդ .

Այլ ո՞ ուսոյց ինձ սիրել ըզքեզ, մայր իմ,
աղէ՛ ասա ,
Ըզքեզ, որ աչք մերթ ի յերկինս հեղուր
վտակս յորդ արտասուաց ,
եւ աղօթս վերառաքեալ ի լուրթ հեռի ի
մէնջ կամար :
Ըզգայի ես զի կարմրագեղ այտքս թանա-
յին յարտասուս նամ ,
Ըզքեզ, մայր իմ առ որ գայի առ ի հան-
գիստ խոնջ և պարտաս :
Ոչ ինչ զանխուլ են իսկ յինէն բանք ա-
ղօթից քոց մայրական ,
Ձոր զերդ սաղմոս մաղթանաց զայս օրի-
նակ բարբառէիր .
«Ո՛ր Սրարիչ, Ոգի բարձեալ յաւիտենից
նրստեալ յաթու ,
Որ ետուր ինձ աղախնոյ քում ի սփոփանս
զայս ըզմանուկ ,
եւ արդ ի սմա զուղիս շնորհաց քոց մըշ-
տաբուղիս ծաւալեսիր ,
եւ հզօր ի հովանի աջոյդ փրկեա՛ ի փոր-
ծութեանց,
Ուռճալիր զերդ ուռենի սակաւ ամաց ի
հոլովման
Աճեսցի սա լինել նեցուկ ալեւորեալ տիոց
իմոց» :
Մայր իմ ահա՛ զայստիկ յաճախ ածեալ իմ
ըզմտաւ ,
Սէր անձկայրեաց սիրտ իմ տապի, զուրկ ի
տեսոյ քումմէ , աւա՛ղ,
Ձի դու հեռի յինէն , մայր իմ կաս միշտ
հեռի յինէն , այո՛
եւ ոչ իսկ խորհիս զինէն , որպէս երբեմն
ընդ մեր յարկաւ .
Այլ ես ոչ դադարեցայց եթէ՛ ի քուն թէ՛
յարթմընի ,
Խորհել ըզքէն յաւէտ, որ կեանս պարզե-
ւեցեր ինձ յաշխարհի ,
ի ջերմաջերմ յարտասուս գերեզմանիդ թա-
նալ ըզհող ,
Աղօթս՝ հոգւոյդ յեղյեղել, տիեզերաց որ
էից Հայր :

1891 Փետր. 23
ի Բերս

ԲԱՐՍԵՂ Ե. ԷՔՍԵՐՃԵԱՆ

Արսոնասէր Ա. ՍԱՔԱՅԵԱՆ

Տնօրէն—Խմբագիր

ՄԻՋՐԱՆ ԱՍՔԱՆԱԶ

Տպարար. ՆՇԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Կ. Պոլիս, Էսկի Ձապքիէ նաւթէսի, 61.